

CALUL ÎN LEGENDE, POVEȘTI, GHICITORI ȘI ZICĂTORI. DIN RĂSPUNSURILE LA CHESTIONARUL I AL MUZEULUI LIMBII ROMÂNE

Lucrarea noastră este circumscrisă primului chestionar lansat de Muzeul Limbii Române (*Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române. I. Calul*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1922). Cele opt chestionare trimise către intelectualii din întreaga țară au reprezentat un demers al anchetelor indirecte care presupuneau colectarea de material lingvistic de pe teritoriul României Mari, cu obiectivul de a îmbogăți materialul lexical întrebuințat pentru alcătuirea *Dicționarului Academiei* și de a obține informații preliminare în vederea elaborării *Atlasului lingvistic român* (vezi Berindei 2018, 2019). În cele ce urmează, ne propunem să recuperăm creația de factură populară redată de către corespondenții Muzeului în cadrul răspunsurilor la întrebarea cu numărul 138 din chestionarul amintit: „Ce crede poporul despre cal? Ce rol are calul în colinde sau în vrăji și descânțe?”.

După cum s-a afirmat deja (Coman 1986, p. 40–41), calul apare, în folclorul românesc, „în aproape toate genurile literaturii orale, în numeroase sărbători și obiceiuri populare, în medicina și magia tradițională, în ornamentică, în jocuri ori în alaiurile cu măști”, reprezentând „un simbol mitologic care, călătorind prin veacuri, peste teritorii și prin genuri culturale diferite, s-a desemantizat, s-a sfărâmat într-o multitudine de semne simple”. Am organizat corpul de la care am pornit în funcție de această arhitectură a semnelor, segmentând informația în următoarele categorii: colinde (vezi Pușcaș 2022a), legende, poezii populare și poezii magice (vezi Pușcaș 2022b), rândurile de mai jos fiind dedicate legendelor, poveștilor, ghicitorilor și zicătorilor. În perimetrul investigativ menționat, am identificat o serie de configurații discursive pe care le vom analiza ca locuri comune, conturând o „hartă” a acestor „bunuri” de patrimoniu cultural.

Respondenții¹ se limitează, cel mai adesea, la oferirea unei descrieri a rolului îndeplinit de cabaline în epica populară, fără a reda texte propriu-zise. Formele de ficțiune populară, despre care se afirmă că sunt numeroase (321²) sau a căror existență sau însemnătate este doar menționată fără a se intra în detalii (228/1, 238, 278, 534), limitându-se la simbolistica generală – *nume misterios*³ (121); *noroc*, *fericire și bucurie* (515) – sau la unele similarități cu operele literare – *se gălesc și*

¹ Din economie de spațiu, nu vom reda lista numerelor cartografice. Aceasta poate fi consultată în lucrarea lui Sever Pop (1929, p. 241–271).

² În paranteză am redat numărul caietului din care am extras informațiile. În situația caietelor care au sosit mai târziu și care nu au primit un număr de înregistrare, am menționat localitatea de proveniență a răspunsurilor.

³ În redarea textelor, am făcut adaptări ale acestora la normele actuale ale limbii, am renunțat la convențiile grafice și am îndepărtat unele erori de scriere ale expeditorilor.

pe aci cam tot acelea credințe despre cal ca-n basmele lui P. Ispirescu (171) –, îi conferă calului atât „atribute concrete, efemere, cât și atribute mitologice” (Lazăr 2009, p. 32). Astfel, el este perceput ca fiind:

- frumos, trăsătură prezentată la cel mai înalt nivel în rândul animalelor domestice (3, 403, 527);

- curat (57, 82, 393), însușire adesea superlativizată (232, 232/3, 253, 387) și pusă în relație cu hrănirea: *poporul crede că calul este cel mai curat animal, deoa-rece el nu bea apă din orice băltoacă* (254); *e ăl mai curat dobitoc, miroase și iarba care o mănâncă* (27);

- puternic, fapt solidar cu efectele pozitive pe care le generează asupra omului (înlesnirea biruinței: „participă în mod decisiv la lupta stăpânului său cu adversarii” – Bîrlea 1976, p. 94, s.v. *cal*): *Poporul crede de cal că e puternic, căci altcum nu putea să fie învingere, deci el e învingător, scapă din orișice primejdie* (168); *Poporul crede despre cal că este puternic [...] și că, dacă nu ar fi fost calul, atunci nu putea să fie cineva învingător în lupte* (169);

- iute (*calul se identifică cu iuțeala, când e vorbă de străbaterea distanțelor mari în vreme scurtă* – 199; *poate alerga mult, mai mult ca alte animale* – 410/1), rapiditatea sa fiind determinată de o cauză naturală – lipsa splinei (58/1, 251, 281, 318, 348, 406, 410/1, 432, 509/1) –, credință înregistrată și de către A. Gorovei (1915, p. 41). Se mai scoate în evidență procedeul de identificare (*Poporul zice că acel cal e mai iute care are o proeminență cât pumnul pe gât sau piept (o umflă-tură cât un ou), zicând că acela e norocul lui la fugă* – 95) sau numire (Adesea se aude expresia „cal ca un înger”, unde lasă să se vadă iuțeala cu care fuge un cal – 84) a celor mai rapizi cai. Dincolo de dimensiunea legendară, se știe despre cai că „au fost apreciați pentru transporturi, fiind mai iuți și mai rezistenți la drum lung”; în plus, mijloacele de tracțiune pentru oameni și produse au devenit mai variate „prin înșeuare sau înhămare la diferite tipuri de utilaje, mai mari sau mai mici, după necesități și anotimpuri” (Butură 1978, p. 204);

- cuminte (57, 82, 169, 238/1; *face ce-i demândă⁴ stăpânul său* – 365), atri-but generat, uneori, de teamă (*cât trăiește se teme de om* – 181) și prezentat la superlativ, în relație cu restul animalelor domestice (74/1, 109, 121, 155/1, 201, 320, 387): *este cel mai cuminte dintre toate animalele din lume, numai că nu poate grăi* (109); la polul opus, dar în mod izolat, calul apare descris ca fiind *rău* (480);

- mândru: *Calul e cel mai [...] fâlos [...] animal de casă* (3);

- nobil, trăsătură prezentată la gradul pozitiv (377) sau superlativ (320, 403);

- ager, caracteristică înfățișată la gradul pozitiv (Fărău – Alba, fără număr) sau superlativ (3);

- iscusit: *Poporul crede despre cal că este cel mai iscusit și înțelept animal. De aci și zicătoarea „Calul, gândul omului”* (97); secvența de discurs repetat este redată și în caietul cu numărul 352;

⁴ ‘(Înv.) A cere (să facă ceva), a ruga’ (DLR, s.v.).

• înțelept (3), trăsătură prezentată uneori la cel mai înalt grad (97); prin prisma acestui atribut, *se crede că izbânda împăraților vechi se datora numai cailor* (352), bagatelizându-se rolul călărețului, indiferent de statutul său social sau politic. Această însușire nu se revelează însă oricui: *[poporul] crede că e un animal prost, pe când, în realitate, e cel mai înțelept* (432, 433, 435);

• deștept (75, 201; *Cai cu minte* – 381), atribut indicat și la gradul superlativ (126, 302, 403, Garnizoana Lugoj – fără număr). Deșteptăciunea calului este înfățișată și printr-un etnotext:

Povestește un om ce-a făcut armata la Călărași: „Era un cal cu numele Buc, al soldatului Crăciun din Reg[imentul] 8, Călărași, care dădea din cap la întrebările soldatului ca și omul, numai că nu putea vorbi. Îl întreba: «Mâncat-ai tu ovăz⁵, calule Buc?» Calul dădea din cap (în lături), adică n-a mâncat. Și când voia să spuie (să răspundă) că a băut apoi sau a mâncat, dădea din cap (din sus în jos), adică da. Această credință de deșteptăciune a animalului (cal) este generală în comună” (126).

Istețimea calului merge, uneori, mână în mână cu șiretenia, manifestată în interacțiunea cu lupul și devenită o chestiune de viață și moarte:

Un cal păștea pe câmp. A venit la el un lup, a zis către cal: „Eu te voi mânca pe tine”. Calul i-a răspuns: „Bine, da eu am potcoave pe picioare și te vei îneca cu ele, dar vină și le trage de pe picior, că eu te-oi lăsa să mă mînci”. Lupul se apropie de cal și calul ridică piciorul, lupul vrea să scoată potcoavă. Calul așa îl lovește în cap, de lupul cade mort (444).

• cu o bună memorie a itinerarului străbătut: *ține minte drumurile* (57); *calul, unde a fost o dată, să n-ai nicio grijă că nimerește el singur (să-l lași în voie și te duce acolo unde știe el c-a mai fost)* (126); *ține bine în minte pe unde merge o dată, nu uită* (439);

• viteaz (406);

• năvălaș (542);

• fermecat (365, 412, 480);

• în legătură cu duhurile necurate (pentru mai multe detalii, vezi Pușcaș 2022b), prin ipostaziere, similitudine sau mijloc de locomoție: *poporul crede că calul e năzdravăn, că se poate preface în drac, diavol* (232/1); *e necurat (spurcat), fiindcă nu rumegă și nu e cu unghia crepată ca celelalte animale de casă* (337); *nu sânt animale curate ca celelalte, pe ei adesea îi stăpânesc duhuri necurate* (365); *diavolul se face cal și așa se arată omului* (397); *e ca dracul. Că [are] rolă⁶ de zmeu și că e necurat* (483); *zmeii zburară călare* (491); *se preface în drac* (533);

⁵ Pe vremea când calul avea o importanță de căpetenie în transport, cultura ovăzului era extrem de frecventă, ovăzul fiind preferat de cai. Cultura acestei cereale s-a menținut în locurile în care caii au rămas principalul animal de muncă (Butură 1987, p. 155).

⁶ Variantă învechită a lui *rol* (DLR, s.v. *rol*).

• înzestrat cu puteri miraculoase (năzdrăvan) (169, 171, 181, 183, 237, 253, 276, 281, 327, 365, 377, 386, 412, 417, 447, 498, 510, 516, 545): *o ființă cu putere magică* (6); *are puterea de a face unele lucruri pe cari omul nu le poate face nici-cum* (327); *Îl aseamănă cu zmeii din povești (cal năzdrăvan)* (338); *are o putere supranaturală în năzdrăvăni* (394); *Caii năzdraveni pot zbura, au putere a face minuni, știu și văd lucrurile ce se vor întâmpla în viitor* (413); *aveau darul de-a face minuni* (456). Supranaturalul se manifestă în înfruntări (a se vedea supra, trăsătura **puternic**; *se bate cu zmei pe care-i învinge, zboară cu feți-frumoși* – 376; *el este obiect de venerație în pericol și de multe ori e socotit ca posedând puteri supranaturale, putând să facă minuni* – 75), în capacitatea de a lua alte forme (*știa a-și schimba fața* – 380/2), în darul vorbirii (*poate vorbi cu stăpânul* – 232/1; *Un cal năzdrăvan vorbește, te pricepe tot ce vrei* – 376; *știa vorbi* – 380/2), în capacitatea de a asculta și de a înțelege anumite lucruri (*pricepe ce-i spui, e foarte credincios [...], cunoaște foarte bine cine-l mână, stăpânul său sau un străin* – 181; *vrăjit, toate celea înțelege* – 365), în capacitatea de deplasare sau parcurgerea unor distanțe neobișnuite (*zboară prin aer* – 84; *zboară-n cer* – 171; *merge ca gândul* – 370; *zboară cu feți-frumoși* – 376; *cai năzdrăvani, care pot și zbura și se urcă pe munți de sticlă* – 181; *cal năzdrăvan, cal cu trei-patru aripi* – 350; *cai năzdraveni pot zbura* – 413; *pot să cutureiească hotarele în mari depărtări și codri pustii* – 503; *pot să cutureieze hotarele și locurile pustie* – 504; „Viteza desfășurată e, de obicei, consecința conformației speciale” a calului: Bîrlea 1976, p. 92, s.v. *cal*), în hrănirea neobișnuită (*cai ce mănă jar* – 58/1; *mănâncă foc sau jăratec* – 84; *mănâncă jar* – 376; *mâncau jăratec* – 456; consumul cărbunilor în stare de incandescență reprezintă, adesea, o probă pentru a recunoaște calul tatălui de către mezinul împăratului: Bîrlea 1976, p. 90, s.v. *cal*), în realizarea unor gesturi specifice (*sufală foc pe nări* – 171; *pe nări țipă foc* – 370; *pe nări aruncă foc* – 376), în cunoașterea viitorului (*Zânele din povești umblau pe cai năzdraveni, cari le spunea[u], le prevesteau viitorul* – 80; *prevestește viitorul voinicului său* – 171; *presimte moartea stăpânului său* – 181; *știu și văd lucrurile ce se vor întâmpla în viitor* – 413) sau în rolul adjuvant al animalului (*cu ajutorul lui s-au făcut minuni* – 6; *cu un cal năzdrăvan puteai ajunge orice scop* – 380/2).

Isprăvile ieșite din comun sunt indicate și în următorul etnotext:

Este, în hotarul comunei, un pârâu așa-numit Iederă; de îmbele lături [ale] acestui pârâu – nu departe de la izvorul lui – sunt două dealuri râpoase: unu-i Cocosu, cela-i Masa. Povestesc sătenii că Pinteza Viteazu, când a îmblat p-aici cu calu lui cel năzdrăvan (cu putere extraordinară), cu picioarele calului dinainte a fost pe Cocos și cu cele dinapoi, pe Masă. Și astăzi se cunosc urmele potcoavelor de la copite (466).

• nemuritor: *nu moare ca cal, ci ca alte ființe (om s[au] femeie) din care a fost prefăcut cal* (365); *are inimă și splină ce nu pierd în cele mai mari primejdii* (171). De aici, poate, credința că animalul deținut de Făt-Frumos are trei inimi (271).

Calul îi însoțește pe Făt-Frumos (10, 271, 386, 406), pe feciorii de crai (471) sau de împărat (480) ori pe alți eroi (406), având rol de *tovarăș nedespărțit [...]* și *credincios* (254), care *din toate pericolele îl scoate* (365) pe stăpânul său. *Ducându-i și sfătuindu-i [pe tineri] ce să facă în luptele ce le au cu zmeii* (406), cabalinele *ajută cu sfatul lor și cu puterea ce au* (254); astfel, calul „se dovedește un sfătuitor prețios care oferă stăpânului soluția cea mai nimerită pentru a ieși din impas” (Bîrlea 1976, p. 90, s.v. *cal*). Alte personaje menționate în caietele de anchetă, cu „rădăcini” în realitatea istorică sau care aparțin doar ficțiunii, deținătoare ale unui cal, sunt Împăratul Roșu (447), Alexandru cel Mare (calul său Bucefal are *un corn în frunte* – 239/1), Pinteza Viteazul (466). Animalul mai este, uneori, călărit de zmei (491, cu condiția ca aceștia să treacă proba agerimii – 239/1), balauri (10), iele (10), babe (271), zâne (80), iar călăritul poate fi relaționat cu vânătoarea sau alungatul căprioarelor (471).

Strânsa legătură cu stăpânul este oglindită și în următoarea întâmplare povestită de către un respondent care insistă, în final, asupra faptelor care se înscriu în realitate, trecând peste aspectele legendare înfățișate de localnici:

Mi s-a întâmplat un caz care, oricum ar fi explicat, arată cât ține de mult calul la stăpân, la rudele sale și chiar la locul unde a crescut. Să-mi dați voie să-l povestesc așa cum îl voi putea.

O femeie văduvă a cumpărat două iepe negre, amândouă „a fătă”. Iepele s-au nemerit foarte potrivite după gospodăria babei și ea le îngrijea bine. Au fătat doi mânji murgi deopotrivă, care au fost lăsați armăsari până la vârsta de 6 ani și încă neînvințați. Vara umblau numai prin țărinele oamenilor, făcând bucluc cu caii lor, când oamenii se duceau cu căruțele la lucru. Pe mine însă mă supărau și mai mult hărmăsarii babii, căci aveam niște iepe de la care nu mai puteam alunga armăsarii când mă întâlneau. De la o vreme au început să mă cunoască de departe după iepe și căruță, și cum mă zăreau, alergau spre mine. Odată, încălcându-se în hamuri, mi-au rupt oiștea și am fost nevoit să desham iepele, care au fugit cu armăsarii prin țărini, iar eu am rugat pe un țăran care trecea pe drum să lege căruța mea din urmă la a lui și așa m-am înapoiat acasă. Am luat, apoi, doi cai și înhămându-i la căruță, m-am dus la babă (acasă), care locuia în alt sat. I-am spus „pricina” și baba îndată a înhămat iepele la căruță și-a plecat cu mine în țarină, unde am găsit și iepele, și hărmăsarii.

Baba s-a coborât din căruță, a prins un armăsar, l-a legat alături de o iapă înhămată și-am venit acasă, unde lăsasem căruța cu caii. După ce-am intrat în curte, baba a luat armăsarul de căpăstru și l-a dat într-o poiată, unde a intrat și celălalt armăsar împreună cu iepele mele. Apoi, baba a scos iepele mele pe care le-am legat pe de lături de gurile hamurilor[or] cailor și-am plecat. Însă după vreo ½ [de] oră, mergând în căruță spre satul meu, care este la distanță de vreo 10 kilometri, aud din urmă și când mă uit, văd iarăși armăsarii babii, care-i scosese din poiată după ce-am plecat eu și i-a scăpat din ogradă sau poate că au sărit peste gard, cum spune baba. Se înțelege, m-au ajuns și s-au repezit deodată la iepe, apoi la cai și l-au încălcat pe unul în așa fel că eu, fiind fără ajutor, n-a[m] putut scoate calul și mi l-au înădușit. Am scos căruța abia dintre cai și lăsând-o lângă drum,

m-am dus din nou la babă. Ace[a]sta a înhămat iarăși ielele și am plecat împreună cu căruța ei la căruța mea, pe care am tras-o, deocamdată, la dânsa acasă. Acolo eu am început să mă tânguesc și am amenințat-o cu judecata. Atuncea, baba s-a învoit să-mi dea în loc un armăsar, cu tocmeala că dânsa mi-l va aduce chiar acuma acasă la mine. Ne-am dus din nou pe la țarină, a prins baba hărmăsarul, iar eu, calul ce-mi rămăseră și trecând pe lângă căruța mea, am legat-o de căruța babei și-am plecat spre satul meu. Am ajuns bine și baba a dus hărmăsarul la grajd, l-a legat și a plecat cu celălalt armăsar din urmă.

Însă când am încercat să intru în grajd, armăsarul meu s-a smucit, a rupt căpăstru și s-a repezit la mine, m-a trântit la pământ și abia am scăpat cu capul spart și plin de sânge. Am trimis să vină un vecin, care a pățit-o și acela și s-a dus acasă cu obrazul umflat de copita armăsarului. După aceasta, au venit vreo câțiva oameni, l-au prins cu arcanul și l-au legat cu o frânghie groasă de gât și apoi de o grindă a grajdului. Nu l-am scos din grajd vreo săptămână, dându-i acolo numai apă și niște ogrinji de mâncare. Văzând că nu-l voi putea înhăma în curând, l-am rugat pe un vecin al meu să-l pună la treier⁷, socotind că astfel se va mai muia cel puțin. Au venit vreo 3 oameni și l-au dus la vraf⁸, unde l-au pus alături de caii vecinului. Dar abia l-au învățat de vreo 2–3 ori pe fătare⁹ și, deodată, repezindu-se la un cal de-ai vecinului, îl apucă de-o ureche pe care i-o smulge și calul, peste vreo 3 zile, a zdohnit¹⁰. Am crezut eu că am găsit beleaua, dar, totuși, am încercat să-l înham cu iapa mea. Ne-am necăjit vreo 4 oameni de l-am înhămat, ne-am suit toți în căruță, dar când a izbit hărmăsarul, a prins căruța într-un gard, a rupt oiștea și a trebuit să-l desham chiar lângă ograda mea. După aceasta, am început a-i căuta negustori. Dar nici fără plată nu vrea să-l ia nimeni. Nici nu știam ce să mai fac, când iată văd că vine baba la mine cu căruța la care era înhămată o iapă de ale ei, mama armăsarului și cu feciorul ei. Mi-a spus că i-a pierit o iapă și a venit să mă întrebe dacă-i vând armăsarul. M-am bucurat foarte și, pentru a nu lungi tocmeala, i-am propus babei să facem schimb: să-mi dea iapa și să-i dau armăsarul înapoi. Se înțelege, s-a unit¹¹, fiindcă iapa era bătrână.

Dar mirarea mea a fost și mai mare, văzând cum baba singur[ă] a luat armăsarul din grajd, l-a înhămat alături de celălalt la căruță și-a plecat cu dâșii ca și cum ar fi fost înhămați de un an.

Peste doi ani de zile am cumpărat amândoi armăsarii de la babă cu 330 [de] ruble și i-am ținut încă 2 ani până când, la început[ul] războiului, am fost nevoit

⁷ Despre treierat V. Butură (1978, p. 159) notează că se practica „în zonele joase, unde erau bucate multe și nu existau suficiente brațe de muncă. [...] Se pregătea o arie rotundă, în mijlocul căreia se puneau un par. Pe ariile mai mari parul lipsea, deoarece acestea erau îngrădite și se mânau caii liberi pe ele. Pe ariile cu par la mijloc se puneau un rând de snopi cu cotoarele spre acesta, lăsându-se puțin loc ca să se poată învăța în jurul lui cel ce mână caii. Restul snopilor se puneau roată, cu spicele înspre par”.

⁸ ‘(Înv. și pop.) Snopi de cereale desfăcuți și împrăștiați pe arie pentru a fi treierați cu ajutorul vitelor sau prin îmblătire’ (DLR, s.v.).

⁹ ‘(Pop.) Locul unde se treieră cereale’ (DA, s.v.).

¹⁰ Variantă a lui *zducni*. ‘(Prin Transilv., prin vestul Munt. și prin Dobr.; mai ales despre animale) A muri’ (DLR, s.v.).

¹¹ ‘A încheia o înțelegere’ (DLR, s.v.).

să-i vând, fiind mobilizat. Drept, era[u] vrednici și iuți, însă dacă umblau cu holbare de ochi, puteam să fac orice lucru cu dâșii.

Acest fapt a dat naștere la mai multe legende despre armăsarii mei, pe când adevărul este numai acesta (109).

Un alt motiv prezent în creațiile populare este acela al lipsei sațietății cabalinelor, întâlnit și în colinde¹². În ceea ce privește palierul legendelor, au fost înregistrate câteva istorisiri în caietele de anchetă; de pildă, pofta nemăsurată îl împiedică pe cal să facă fapte bune, înfățișat în antiteză cu măgarul:

Se spune că, odată, D[omnu]l Hristos a voit să tre[a]că peste un râu și n-a fost nici punte, nici luntre. Acolo păștea un cal de care s-a rugat să-l treacă dincolo. Calul n-a voit, zicând: „Trebuie să mănânc, căci sunt flămând”. Atunci se zice că l-a blestemat D[omnu]l Hristos [ca] oricât va mânca să nu se sature. De aceea, până în ziua de azi calul mănăcă zi și noapte, și nu se satură (203/1).

Pe când umbla Hristos pe pământ, ajungând la o apă mare, văzu acolo un cal păscând. Hristos l-a chemat să-l treacă apa, dar calul nici nu s-a uitat la el, ci i-a răspuns:

– N-am vreme, că-s flămând.

– Hrăni-te-ai numai în ziua de azi (Ispas, că aceea era).

Fiindcă blestemul D[omnu]lui Hristos s-a legat, calul numai în ziua de Ispas se hrănește. Unii mai adaug[ă] că l-ar fi trecut un măgar și de aceea acest animal se hrănește mai repede (219).

Poporul crede că calul de aceea nu se satură, pentru că l-a blestemat Iisus Hristos când a umblat pe pământ. Adecă, odată, D[omnu]l Hristos voia să treacă o apă; la marginea acelei ape era și un cal, și un măgar. Iisus Hristos l-a rugat pe cal ca să-l ia în spate și să-l treacă dincolo de apă. Calul a zis că nu are vreme pentru că-i flămând și trebuie să se sature. Atunci Iisus Hristos l-a blestemat pe cal să tot mănânce toată viața lui, să nu aibă stare, dar niciodată să nu fie sătul. De atunci calul tot mănăcă și zi, și noapte, dar niciodată nu se satură (514).

Alteori, rolul cabalinei este secundar, subliniindu-se lăcomia ori firea nemulțumitoare, atribute specifice altor personaje. Ne aflăm în fața unui caz de metamorfozare în cal, ca „mijloc de pedepsire” a celor lipsiți de virtuți (Bîrlea 1976, p. 96, s.v. cal):

A fost odată un preot care a plecat în lume ca să caute mai bună pâine ca cea de grâu. Mergând el, s-a întâlnit cu Domnul Hristos. Domnul Hristos l-a întrebat că unde se duce. El a spus că se duce să caute pâine mai bună ca cea de grâu. Iisus Hristos a văzut un om sărac cu așchițe în spate și preotul odată îl făcu cal și îl dete omului sărac să-și ducă de aci înainte cu calul așchițele. Îi porunci omului ca numai așchițe să-i dea de mâncare. La anul Domnul Hristos veni la omul sărac, luă

¹² Pentru detalii, a se vedea lucrarea *Calul în colinde*. Din răspunsurile la **Chestionarul I** (Pușcaș 2022a); aceasta este dedicată exclusiv colindelor redată în *Chestionarul I* al Muzeului Limbii Române, motiv pentru care nu insistăm asupra acestui subiect în rândurile de față, menționând doar câteva confluente.

calul și îl duse la preoteasa lui acasă. Îl duse în grajd și chemă Iisus Hristos pe preoteasa. Preoteasa intră în grajd. Când o vede calul (popa), sare la ea s-o sărute, preoteasa atunci îl lovește pe cal peste ochi așa de îi sare un ochi. Domnul Hristos, după aceea, a făcut din cal iarăși pe preot și când l-a văzut preoteasa a început să plângă mult. Astfel a pedepsit Dumnezeu pe omul care n-a fost îndestulit cu pâinea de grâu (514).

Motivul blestemului nu este întotdeauna menționat de către respondenți, unii dintre ei fiind mai concisi în redarea firului narativ:

Poporul prost crede că calul nu-i altceva decât un om care, la început, i-a plăcut lui Dumnezeu și mai târziu l-a supărat pe Dumnezeu și de aceea Dumnezeu l-a blestemat și s-a făcut cal (135).

Poporul crede despre cal că e un animal blestemat de D[umne]zeu să fie sub biciul omului, de aceea se explică de ce nu prea e cruțat și carnea nu o mănâncă (107).

Tot din sfera religioasă se evidențiază relaționarea calului cu sfântul Ilie în imaginea înălțării acestuia la cer (46, 395) sau a umbletului (22, 171, 329) său pe bolta cerească, în timpul verii (329) – când e prăznuit sfântul –, cu o căruță (58/1, 84, 171, 239/1, 329, 395; *o căruță de foc* – 46) trasă de doi (46), patru (22) sau de un număr neprecizat de cai (58/1, 329). Cabalinele prezintă câteva trăsături specifice: sunt înaripate (84), năzdrăvane (450), frumoase (*De are cineva cai frumoși* zice: „are cai ca și Ilie proroc” – 395) și binecuvântate de sfânt (291). De asemenea semnificativ este scopul periplului celest: *poartă căruța cu săgețile (fulgerele)* (58/1); *trage căruța lui Sfântul Ilie în cer – când tună și trăsnește* (54/1, 54/2); *durdăitul ce se aude e huruitul de la căruța lui Ilie Prorocul* (329); *când fuge cu căruța prin cer durduie* (46); *merge cu căruța cu caii pe cer atunci când tună* (239/1); *când e tempestă*¹³ – *furtună și se aude tunetul descărcăturii trăsnetului, se zice: „Auzi caii lui Sântilie? Auzi la Sântilie?”* (546/2). Alteori, mișcarea în spațiul celest este doar amintită, fără a fi oferite explicații (546/1, 551). Un alt personaj religios menționat este sfântul Gheorghe, evocat numai prin prisma deținerii unui astfel de patruped: *calul lui Sf. Gheorghe*¹⁴ (58/1).

În mentalitatea populară, există anumite afinități între cal și duhurile necurate¹⁵, animalul putând „să provoace declanșarea energiilor ascunse ale firii” (Antonescu 2009/2016, p. 96). Astfel, spiritele rele sau diavolul iau, adesea, înfățișare de cal (241, 402, Drăușani – Odorhei, caiet primit mai târziu; *Despre cal se mai crede că e tipul pe care îl întrupează dracul (duhul necurat), spiritele rele, în parte sau în întregime* – 219; *caii nu sânt animale curate ca celelalte, pe ei adesea îi stăpânesc duhuri necurate* – 365; *dracul se preface în cal* – 408; 430); uneori,

¹³ ‘(Latinism, înv.) Furtună’ (DLR, s.v.).

¹⁴ Despre sfântul Gheorghe s-au oferit informații mai detaliate în cadrul lucrării noastre destinate practicilor magice (Pușcaș 2022b).

¹⁵ Pentru mai multe detalii, vezi Pușcaș 2022b.

acest aspect este reperabil doar în cazul membrelor (219; *Calul, de la genunchi în jos, e drac* – 413; *în partea picioarelor dinainte, de la genunchi în jos, șede dracu* – 471; *picioarele de la genunchi în jos ar fi a dracului* – 458), al copitelor (407, 413, 418; *dracul se arată în formă de om cu copite de cal* – 232/3; *dracul are copite de cai și când merge, copitele atingându-se de pietrele negre, dau scânteii roșii* – 272; *necuratul [...], de e ca oamenii, are copite* – 241; *dracul are picioare ca calul, cu copite* – 293; *diavolul, când se întrupează, picioarele totdeauna se termină în copită de cal* – 415) sau al trunchiului (*în formă de cal cu cap de om* – 232/3); unul dintre caietele de anchetă indică ipostaza diavolească a mânzului (Drăușani – Odorhei, caiet primit mai târziu). Făptura „cal-drac” pare să aibă însușiri neobișnuite: aceasta *poate fi de o mărime gigantică, poate să apară și să dispară dinaintea omului și poate chiar să pună el pe om călare pe el și să-l poarte cât vrea* (219). Această relaționare poate implica descrierea comparativă (*e ca dracul* – 483), sugerarea tovarășiei (*calu-i cu dracu* – 232/3) sau merge uneori până la identificarea prin posesie (*ar fi făptura dracului* – 458/1; *e tămăia dracului* – 226/2; *despre calul cu nărav zic că-i dracu în el* – 471). Puterea malefică poate fi însă atenuată de coloristica animalului: *Dracul fuge de calul alb. În armăsarul negru sau calul negru nu poate să intre dracu* (59). Necuratul folosește calul și ca mijloc de transport (*dracu umblă călare pe cal* – 408). Potrivit mentalului colectiv, reacția sugerată în fața acestei apariții este însemnarea cu semnul Crucii: *să-ți faci cruce, că e necuratul* (437). Alteori, păstrarea unui picior de cal asigură îndepărtarea duhurilor necurate prin intermediul farsei:

Sunt țărani, îndeosebi mai bătrâni, care țin undeva, în pod, în șopru, în șură sau grajd, un picior de cal cu credința că atunci nu se apropie dracul de casa lor. Zic că dracul vede piciorul, crede că e al lui și nu face în casa respectivă niciun rău (232/3).

Alte ipostaze ale calului sunt de strigoi (503, 504, 510) sau de *animal cu duh rău în el* (10). Părți din corpul acestuia pot fi inserate în descrierea unor personaje mitice: *bălaurul din povești poporul și-l închipuie cu cap de cal și coadă de pește* (392/1); *Om cu picioare de cal în povești: zic că așa se arată necuratul în șezetori la fete* (216). Nu doar trăsăturile fizice, ci și cele sufletești se află la intersecția cu alte ființe: *are fire de șoim, de balaur* (171).

Alteori, calul are un rol secundar în firul narativ, fiind un instrument prin intermediul căruia se scoate în evidență, cu umor, lipsa de inteligență a personajelor și „predilecția” romilor pentru cabaline (Bîrlea 1976, p. 97, s.v. cal):

Oul de cal

Un rumând ducea odată un car de bostani (ludăi¹⁶) pentru porci.

Un faraon¹⁷, care nu văzuse până atunci bostani, întreabă pe rumân că ce sunt aceia? Rumânul îi spuse că sunt ouă de cal.

¹⁶ ‘(Ban. și Transilv.) Nume dat mai multor plante din familia cucurbitaceelor’ (DLR, s.v.).

¹⁷ ‘Poreclă care se dă țiganilor’ (DA, s.v.).

Țiganul, ca toți țiganii, vrând să știe cum se prăsește calul din ou, întrebă pe rumân că ce trebe să facă ca să poată scoate cal din oul de cal.

Rumânul, fără multă socoteală, spuse lăieșului¹⁸ că trebe să clocească oul patru săptămâni într-un vârful de deal și după patru săptămâni va ieși din ou un mânz sau parip¹⁹, după cum îl numesc ei, faraonii.

Cumpărând țiganul de la român un bostan, s-a pus în vârful dealului ca să-l clocească până va scoate paripul.

Cum clocea el, femeia lui trebuia să-i ducă acolo merindea, dar când mergea cu merindea, haramina²⁰ totdeauna își lua cu sine și pe unicul său puradeu, ce era de vreo 5–6 ani.

Chiar și până mânca mierloiul, ședea pe bostan, ca să nu se răcească, dar când trebuia să meargă pentru treaba lui, atunci se puneau haramina pe ou ca să nu se răcească.

Mirluța²¹ cioroiului se tot uita la bostan jur-împrejur.

Pe când tatăl său se întorcea de la ispravă, puiul lor începu a striga cât îl lua gura, privind spre oul de cal: „Dic, mo dadă²², limba paripului”. Bag seamă, cum sta mama lui cu căldarea (?)²³ goală pe bostan, copilul văzuse ceva limbă (?)²⁴ la bostan și crezând că e limba mânzului, a voit ca să o arate tatălui său; de aceea zise: „Dic, mo dadă, limba paripului”.

Țigana, curioasă să vadă la oul de cal limba mânzului, s-a plecat să vadă, dar cum a umblat, cum nu, că s-a rostogolit de pe oul de cal; iar oul s-a rostogolit pe deal la vale și nu s-a oprit până în o pădurice de spini, de unde s-a speriat un iepure.

Țiganul, crezând că s-a spart oul și din acela a ieșit paripul ce fugea, a zis:

„Auleo, paripul meu,

Prăpădi-te-ar D[umne]zeu!

Haida, măi, la călărit

Că da-haia te-am clocit” (332).

Un alt topos comun în caietele de anchetă vizează prohibiția de a mânca din carnea animalului. Majoritatea mențiunilor legate de neconsumarea cărnii de cal trimit la *illo tempore*, indicând faptul că patrupedul a fost încălecat de o femeie (59, 159) care era „necurată” (*o femeie a încălecat pe cal într-o zi când avea menstruația* – 60). Alte răspunsuri plasează situația în contemporaneitate, intensificând culpabilitatea persoanelor de sex feminin prin manifestarea unei boli venerice (*Mărginenii din apropiere spun că de aceea nu e bună carnea de cal să o mînci, fiindcă femeile necurate și sfrențoase²⁵ călăresc pe cal* – 38). În anumite zone, interdicția este limitată, crezându-se că singura parte comestibilă a patrupedului este cea stângă, întrucât cea dreaptă a fost *spurcată* de femeie (60). Credința referi-

¹⁸ ‘(Țigan) de laie, nomad’ (DA, s.v. *laie*).

¹⁹ ‘(Transilv.) Cal tânăr, sprinten și frumos’ (DLR, s.v.).

²⁰ ‘Ființă proastă, ticăloasă, de nimic; cuvânt de batjocură dat țăganilor’ (DA, s.v. *haram*).

²¹ Variantă a lui *mierluță* (DLR, s.v. *mierluță*).

²² ‘Uite, măi tată’, în limba romani.

²³ Semnul întrebării îi aparține respondentului.

²⁴ Semnul întrebării îi aparține respondentului.

²⁵ ‘(Înv., rar) Sifilitic’ (DLR, s.v.).

toare la interdicția de consum a mai fost înregistrată de către M. Coman (1986, p. 39) și A. Gorovei (1915, p. 40): „Calul de asta nu se mănâncă, că l-au încălecat și femeile. Totuși, are o parte de mâncat, dar cine o știe!” În plus, ca modalitate de precauție, poporul consideră că interesul manifestat de femei pentru călărie reprezintă o încălcare a normelor religioase: „Fetele care merg călare fac un păcat, ca și cum ar omorî pe cineva” (Gorovei 1915, p. 41).

Unii respondenți oferă o descriere mai detaliată a acestei legende, prezentând-o ca fiind de sorginte religioasă:

Calul a fost lăsat pe pământ de Dumnezeu pentru ca să slujească omului și că ar fi fost bună și carnea lui de mâncat (în vechime), dar pentru că l-a spurcat femeia, nu se mai mănâncă. Cum l-a spurcat? Dumnezeu poruncise (când a făcut pe cal) ca să nu încalice decât numai oamenii (bărbații) și numai pe partea dreaptă, însă femeia, fiind ispitită de diavol pe lângă ea, a încălicat pe cal, a încălicat pe partea stângă și de-atunci carnea calului a rămas ca spurcată și nu se mai mănâncă (Povestită de Moș Niță Moraru) (65).

Carnea de cal nu se mănâncă, pentru că pe cal a încălecat și femeia. Omul, pe o parte, femeia, pe altă parte. Și cum femeia e spurcată, că ea [a] făcut și [termen indescifrabil] de a pierdut raiul și nu se mai știe nici pe care parte a șezut femeia, căci numai acea parte este spurcată, de aceea nu se mănâncă deloc carnea de cal – că nu se știe pe care parte a fost femeia (66).

Despre cal se crede că, [cu] ocaziunea Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos în iesle, toate celealalte animale domestice au aburat către iesle, unde era pruncul, ca să-i fie cald, afară de cal, de atunci l-a pedepsit D[umne]zeu ca el să fie picioarele, aripa, ca omul să fugă cu el atât la căruță, cât și călare. Tot de atunci își trage originea (începutul) năravului și tot din cauza de atunci nu i se mănă nici carnea (542).

Potrivit unei altei legende, absența cărnii de cal din preparatele culinare dobândește o nouă turnură narativă:

*Maica dă de-o apă
Care vrea s-o treacă;
Nu se vede luntre,
Nu se vede punte;
Dară vede-o iapă,
Păscând lângă apă.
Maica o vrea prinde,
Iapa fuga-ntinde.*

*Maica se-ntristă
Și-o blestemă:
„Să fie spurcată
Și ea niciodată jos
Să nu se culce,
Carnea-i să n-o mănă
Românii creștini!” (38/1).*

Interdicția culinară se situează, uneori, în afara sferei femininului, fiind blamate chiar cabalinele prin însăși natura lor: *calul e spurcat, nu-i bună carnea de mâncat, zice că nu rumegă ca vitele, de aceea carnea nu e bună, nu e curată* (463). În mentalul popular, prohibiția se anulează când vine vorba de câini: *Calul se crede a fi mâncarea cânelui. Așa înjură omul calul: „Mânca-te-ar câinii!”* (226/1).

O altă relatare prezintă, în mod umoristic, o analogie între o vegetală erbacee și cal:

Se zice că careva comună ar fi avut o biserică veche și pe turnul ei ar fi crescut câteva fire de corbă²⁶. Oamenii din comuna vecină, ca să-i necăjească, le spun și strigă: „Taci, mă, că voi sunteți aceia care ați supt armăsarul pe turnul bisericii” (202).

Calul apare menționat și într-o ghicitoare:

Am un grajd cu mulți cai roșii și vine un armăsar negru și pe toți îi scoate afară (Cuptorul, jarul și dârgul) (329).

Și în câteva zicători:

La deal nu mă mâna, la vale nu mă lăsa și pe drum drept nu mă cruța (231, descrisă de către respondent drept o zicătoare despre mersul calului).

La deal nu mă mâna, la vale nu mă lăsa, pe locul oblu nu mă cruța (41/1).

Alți respondenți menționează lipsa unor credințe populare despre cal manifestate în creațiile de factură populară (18, 219, 349), iar în caietul cu numărul 392/1 se oferă și o motivație a acestei lipse de interes:

Credințe și legende despre cal nu are poporul de pe aici. E vorba de un ținut deluros sub poalele muntelui Meseș, fost potrivit pentru prăsirea de oi și vite, dar de cai nu, și poporul numai de la ivirea trenurilor din Ardeal (1870) a început a se împrieteni cu ținerea de cai, căci s-a început de vreo 30 [de] ani încoace a se exploata pădurile seculare pe aici și cu transportul de lemne la gară văzând poporul câștig bun, și-a cumpărat cai.

CONCLUZII

În încheierea acestei lucrări, putem afirma încă o dată că răspunsurile la chestionarele elaborate de Muzeul Limbii Române reprezintă o sursă bogată din care pot trage folos cercetători din diverse domenii, fiind un material util și pentru cunoașterea folclorului românesc. În ceea ce privește prezența calului în legende și alte povestiri, aceasta se caracterizează prin anumite recurențe devenite „marcă a identității” (Lazăr 2009, p. 20). Astfel, calul dobândește atât valențe obișnuite, cât și neobișnuite; este înfățișat uneori într-un mod care tinde spre realism prin ilus-

²⁶ ‘Nume dat unei plante necultivate, nedefinite mai îndeaproape’.

trarea unor întâmplări adevărate prin care au trecut respondenții, dar cel mai adesea se înscrie într-un cod mitologic. Chiar și în cadrul acestuia din urmă, există un „joc [...] dialectic și de interferența categoriilor fundamentale care susțin edificiul ideatic al unui ethos anume”, care ține, în general, de context (Coman 1986, p. IX). Astfel, în dinamica creației populare, calul este când eroic sau năzdrăvan, când fertilizator („are sub puterea sa perioada de primăvară și vară, vremea renașterii firii, a tinereții și a elanurilor vitale” (*ibidem*, p. 50), când malefic, când instrument al farsei, sau, în cuvintele lui M. Coman (*ibidem*, p. 36), „acest animal [...] este considerat când binecuvântat, când blestemat, când curat, când spurcat, când util, când păgubos, când binevoitor și benefic, când răuvoitor și malefic, când năzdrăvan și fermecat, când banal și nărvaș”. Totuși, balanța înclină mai mult spre înțelepciunea și inteligența sa, fiind de un real folos pentru om.

De asemenea, în caietele de anchetă consultate se validează afirmația lui M. Coman (*ibidem*, p. 37) potrivit căreia calitățile și defectele cabalinelor se datorează, conform legendelor, „unei opțiuni din *illo tempore*” vizavi de hrană sau ajutorare, care a dus la anumite sancțiuni din partea divinității. În plus, chiar dacă, în genere, calului i s-a atribuit statutul de „prieten nedespărțit și călăuză înțeleaptă pentru eroul din basme plecat în marile sale călătorii inițiatice și în expediții de cucurire a lumilor necunoscute” (Evseev 1987, p. 94), observăm că în legendele și poveștile prezentate mai sus, acest statut se regăsește relativ puțin. Se poate afirma că respondenții Muzeului Limbii Române au manifestat o atitudine valorizatoare a prezenței calului în eposul popular, existând o parte fixă și o parte variabilă a însușirilor observabile în diversele secvențe tematice prezente în caietele de anchetă, care îi conferă simbolismului hipic un „aspect polimorf” (Coman 1986, p. 36).

BIBLIOGRAFIE

- Antonescu 2009/2016 = Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Iași, Tipo Moldova, 2009, ediție digitală 2016, www.cimec.ro.
- Berindei 2018 = Cosmina-Maria Berindei, *Muzeul Limbii Române și anchetele lingvistice indirecte*, în Ofelia Ichim et alii (ed.), *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 91–101.
- Berindei 2019 = Cosmina-Maria Berindei, *Primele demersuri ale Muzeului Limbii Române privind salvagardarea patrimoniului lingvistic românesc*, în Ofelia Ichim et alii (ed.), *1918–2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, 2019, p. 37–46.
- Bîrlea 1976 = Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Butură 1978 = Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978.
- Chestionarul I* = *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române. I. Calul*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1922.
- Coman 1986 = Mihai Coman, *Mitologie populară românească*, I, București, Minerva, 1986.

- DA, DLR = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DR = „Dacoromania”, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948; serie nouă, I, 1994–1995 ș.u.
- Evseev 1987 = Ivan Evseev, *Simboluri folclorice. Lirica de dragoste și ceremonialul de nuntă*, Timișoara, Facla, 1987.
- Gorovei 1915 = Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, Librăriile SOCEC & Comp., 1915.
- Lazăr 2009 = Ioan Lazăr, *Recurența în procesul creației populare*, Lulu.com, 2009.
- Pop 1929 = Sever Pop, *Câteva capitole din terminologia calului*, în DR, V, 1929, p. 51–240.
- Pușcaș 2022a = Andreea-Nora Pușcaș, *Calul în colinde. Din răspunsurile la Chestionarul I*, în *In honorem magistri Dumitru Loșonți – 80*, ed. Rozalia Colciar, Adelina-Emilia Mihali, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 453–465.
- Pușcaș 2022b = Andreea-Nora Pușcaș, *Calul în poezia magică. Din răspunsurile la Chestionarul I al Muzeului Limbii Române*, în DR, XXVII, 2022, nr. 2, p. 152–167.

**CALUL (THE HORSE) IN LEGENDS, STORIES, RIDDLES AND SAYINGS.
FROM THE ANSWERS TO THE FIRST SURVEY OF THE MUSEUM OF THE
ROMANIAN LANGUAGE
(Abstract)**

The present study aims at identifying and interpreting the role that the horse plays in legends, stories, riddles, and sayings. More specifically, we extracted the material from the answers to question number 138 of the first survey issued by The Museum of the Romanian Language in 1922 (the first one in a collection of eight surveys): ‘What do people believe about the horse? What role does it play in carols, spells, and disenchantments?’ The answers were provided by village intellectuals, mostly teachers and priests.

Cuvinte-cheie: Muzeul Limbii Române, Chestionarul „Calul”, legende, povestiri, ghicitori, zicători.

Keywords: The Museum of the Romanian Language, The Survey entitled „The Horse”, legends, narrations, riddles, sayings.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române,
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
andreeanorapuscas@gmail.com*